

HENRYKA KALINOWSKA

Katedra Fizyki Budowli i Materiałów Budowlanych
Politechniki Łódzkiej

KALINOWSKI PIOTR

BPBiWN PeDePe
Biuro Dokumentacji Projektowej

HISTORIA BUDOWNICTWA W ŁODZI

Opiniodawca: **mgr hist. szt. Agnieszka Lorenc-Karczewska**

W pracy przedstawiono historię powstawania obiektów charakterystycznych dla przemysłowej Łodzi, a także próby ponownego wykorzystania obiektów o cechach materialnego dziedzictwa historycznego – po zmianie warunków gospodarczych w Polsce.

1. WSTĘP

Można powiedzieć, że powstanie przemysłowej, włókienniczej Łodzi było równie niezwykle, jak i gwałtowny i niespodziewany jej upadek.

Łódź jest swoistym fenomenem w rozwoju gospodarczym i urbanistycznym Europy: w ciągu niespełna 100 lat z małej osady powstało ogromne miasto z dynamicznie rozwijającym się przemysłem włókienniczym.

Podstawowy szkielet planu przemysłowej Łodzi powstał w wyniku akcji industrializacyjnej w latach 1820-1828. Do najwcześniejszych obiektów przemysłowych w mieście, zachowanych do dziś, należą: tzw. bielnik Kopischa, wykorzystywany jednocześnie jako obiekt mieszkalny i przemysłowy, mieszcząc folusz, krochmalnię i magiel oraz przędzalnia, tzw. ” biała fabryka” Ludwika Geyera. Największe tempo rozwoju Łodzi przyniosła druga połowa XIX wieku, gdyż światowe osiągnięcia techniki były szybko wdrażane w tutejszych zakładach. Na przełomie XIX i XX wieku powstało wiele interesujących obiektów architektury przemysłowej, handlowej, mieszkalnej, a także użyteczności publicznej.

Powstały ogromne fortuny fabrykanckie: m.in. Geyerów, Scheiblerów, Grohmanów, Poznańskich, Silbersteinów [7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15].

Po zakończeniu II wojny światowej, wskutek przeprowadzonej przez państwo nacjonalizacji, nastąpił kres fortun fabrykanckich w Łodzi, natomiast upadek

przemysłu włókienniczego – na początku lat 90. XX wieku, po dokonaniu się transformacji ustrojowej w Polsce.

2. POCZĄTKI ŁODZI

Pierwsza wiadomość o Łodzi pochodzi z 1332 roku. Wówczas to biskup kapituły wrocławskiej, Maciej z Gołańczy, uzyskał od księcia łęczycko-dobrzyńskiego, Władysława, bratanka króla Władysława Łokietka, immunitet i zezwolenie książęce na „lokowanie na prawie niemieckim lub polskim „dla 15 wsi z Ziemi Łęczyckiej, wśród których znajdowała się wieś Lodza”. W 1387 roku biskup wrocławski, Jan Kropidło, ustanowił sołectwa we wsi Łodzia oraz Widzew i określił sołtysowi Januszowi jego uprawnienia, obowiązki i uposażenie. Od 1414 roku biskupi rozpoczęli przygotowania do podniesienia Łodzi do rangi miasta, ustanawiając przyszłym mieszkańcom przywileje i obowiązki. W 1423 roku podczas zjazdu w Przedborzu nad Pilicą biskup Jan Pella uzyskał akt erekcyjny miasta od króla Władysława Jagiełły. Przywilej króla dotyczył osady istniejącej w miejscu dzisiejszego Starego Miasta [3, 12, 14]. Łódź otrzymała samorząd w zakresie administracji i sądownictwa [10, 12, 14]. Od tego czasu Łódź posiada status miasta, mimo że przez 4 wieki była w rzeczywistości niewielką osadą rolniczą.

Osadę otaczały bory, wokół znajdowało się wiele cieków wodnych: Łódka, Bałutka, Karolewka, Jasień, Olechówka, Miazga, a w pewnym oddaleniu ku południowi – Ner.

W 1820 roku Łódź liczyła 767 mieszkańców i posiadała 106 drewnianych domów [10]. Były to budynki o węglowej konstrukcji ścian z dachami wspartymi na krokwiach i pokryciu ze słomy. Domy uboższe składały się z sieni, izby i komory, domy bogatszych gospodarzy były dwutraktowe – składały się z jednej lub dwu izb: kuchni i komory w każdym traktcie. Izby miały drewniane powały, wsparte na belkach stropowych, a podłogę z ubitej gliny. Piec kuchenny budowano z kamieni polnych wylepionych gliną, komin był z wikliny oblepianej gliną.

W 1768 roku na tzw. Górkach Plebańskich (dziś Plac Kościelny) zbudowano kościół parafialny z modrzewia (pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny – później św. Józefa), który w 1888 roku został przeniesiony na ul. Ogrodową. Był on wielokrotnie przebudowywany, ale przetrwał do dziś.

W 1796 roku w wyniku II rozbioru Polski Łódź znalazła się w zaborze pruskim i Prusacy zamierzali zdegradować ją do poziomu wsi, ponieważ miasteczko podupadło, zwłaszcza na skutek wojen szwedzkich, pożarów i zarazy w latach 1661-62. W 1796-98 władze pruskie dokonały sekularyzacji dóbr kościelnych i Łódź stała się miasteczkiem „rządowym” [15].

W 1807 roku Łódź znalazła się w granicach Księstwa Warszawskiego, utworzonego za sprawą Polaków walczących przy boku cesarza Napoleona Bonaparte. Po klęsce cesarza Francuzów, na Kongresie Wiedeńskim w 1815

roku Łódź została włączona do zaboru rosyjskiego w tzw. Królestwie Polskim. Wkrótce rozpoczęła się rusyfikacja tych terenów, jednakże początkowo pozwolono Polakom na zachowanie pewnej autonomii. Ponieważ nie można było liczyć na niezależny byt polityczny w najbliższym czasie, postępowi ludzie tamtych czasów, tworzący rząd Królestwa, jak: Rajmund Rembieleński, Stanisław Staszic, Tadeusz Mostowski, Ksawery Drucki-Lubecki, uznali, że trzeba rozwinąć przemysł, aby tą drogą prowadzić do wzmocnienia kraju.

W 1820 roku został wydany dekret o możliwości podniesienia wytypowanych miast rządowych do rangi „miast fabrycznych”. Na mocy tego dekretu w styczniu 1821 roku wyznaczono następujące miasta rządowe: Przedecz, Gostyń, Dąbie, Zgierz i Łódź, później jeszcze Pabianice. Natomiast jeszcze w 1816 roku zostało wydane zarządzenie mające zachęcić zagranicznych rękodzielników do osiedlania się na ziemiach Królestwa Polskiego. Założono przy tym, że przybywający muszą posiadać umiejętność przędzenia, tkania, farbowania, itp. prac w dziedzinie włókiennictwa [10, 14].

3. POCZĄTKI ROZWOJU GOSPODARCZEGO MIASTA

Prezes Komisji Województwa Mazowieckiego, Rajmund Rembieleński, stwierdził, że najbliższe okolice Łodzi doskonale nadają się na utworzenie osady przemysłowej o profilu włókienniczym z uwagi na uwarunkowania terenowe, obfitość wód i dostępność budulca oraz istnienia rozległych terenów rządowych. Rząd Królestwa Polskiego założył, że tworzenie przemysłu w Łodzi będzie oparte na kolonizacji wysoko wykwalifikowanych rękodzielników z terenów Dolnego Śląska, Wielkiego Księstwa Poznańskiego oraz Niemiec, głównie Saksonii, licząc, że w następnych pokoleniach nastąpi spolonizowanie przybyszów. Dla osadników stworzono dwie nowe osady: Nowe Miasto i Łódka, usytuowane na południe od istniejącej osady rolniczej. Każdej z nich nadano osiowy i symetryczny układ przestrzenny.

Najpierw w latach 1821-23 powstała osada Nowe Miasto z przeznaczeniem dla sukienników (tkaczy wełnianych wyrobów). Centrum Nowego Miasta, ograniczonego ulicami: Wschodnią, Zachodnią, Północną i Południową, zajmował ośmioboczny Rynek (obecnie Plac Wolności). W latach 1824-28 utworzono drugą osadę, nazwaną Łódką, usytuowaną wzdłuż traktu piotrkowskiego (dzisiaj ulica Piotrkowska), przeznaczoną dla tkaczy lnu i bawełny. Przybywającym kolonistom rząd dawał wiele przywilejów, m.in. w postaci korzystnej dzierżawy gruntów, drewna budulcowego, pożyczek na zagospodarowanie, zwolnień z podatków, itp., które miały ułatwić szybką stabilizację osadników i przyspieszyć moment rozpoczęcia przez nich produkcji (było to konieczne, gdyż przybywający byli niezamożni i dysponowali jedynie własnymi umiejętnościami). [10, 15] Rękodzielnik obejmujący działkę (wg rządowych przepisów – sukiennicy mogli otrzymywać działki półtoramorgowe, tkacze

lnu i bawełny – jednomorgowe, prządki – trzymorgowe) zobowiązywał się do jej zabudowy, dostawał też gotowy wzór domu drewnianego lub murowanego, odpowiadający rządowym przepisom budowlanym.

Pierwsze znormalizowane domy drewniane w liczbie 6 zostały wzniesione przez władze rządowe w 1823 roku w osadzie sukienniczej, a w 1825 roku wybudowano 6 domów drewnianych w osadzie Łódka. Domy te miały dachy naczółkowe z wysokim strychem bez oświetlenia, okna (4 sztuki) znajdowały się od frontu i od podwórza. Dom pośrodku przecinała na wylot szeroka sień, drzwi do sieni miały 2 skrzydła, wewnątrz znajdowały się 2 izby: mieszkalna i warsztatowa, komora i kuchnia, przy czym izba warsztatowa była większa od mieszkalnej i miała 3 okna; pośrodku sieni znajdowały się schody na strych [10]. W latach 1825-26 wzniesiono też domy murowane. W domach murowanych były 2-3 izby z oknami, kuchnia oraz komora; środkiem biegła sień, w której znajdowały się schody prowadzące na strych o czterech oknach (z czasem na strychu wydzielono 1-2 izby), izba warsztatowa zajmowała prawie połowę domu [10].

Obok domów, zarówno drewnianych, jak i murowanych, znajdowały się budynki gospodarcze i inwentarskie. Zabudowania obejmowały około 30% działki, pozostałą część stanowiły ogrody, a za nimi znajdowały się pola uprawne, zwłaszcza w południowej części miasta, gdzie działki były większe od przepisowych z uwagi na bagnisty rodzaj gruntów.

W rejonie południowym – nad Jasinią i jej stawami wydzielono 5 wielkich działek o powierzchni około 0,75 km² każda, na których w następnych latach powstały przędzalnie lnu i bawełny, tkalnie, farbiarnie, drukarnie. Tutaj osiedlili się przyszli łódzcy fabrykanci i wsparci wielkimi pożyczkami rządowymi zakładali manufaktury. Był to początek wielkiego przemysłu [10, 12, 14, 15].

4. UPRZEMYSŁOWIENIE MIASTA I POCZĄTKI FABRYCZNEJ ŁODZI

Pierwsze murowane budynki fabryczne powstały w latach 1825-28. W 1825 roku powstał rządowy zakład włókienniczy (w pobliżu obecnej Piotrkowskiej 270). Zbudowano tutaj dwupiętrowy dom murowany na pomieszczenia mieszkalne oraz fabryczne: magła, folusza, bielnika i krochmalni. Napędu dostarczały 2 koła wodne, napędzane wodą z koryta Jasieni za pomocą kanałów. W 1837 roku powstała przędzalnia, tzw. „biała fabryka” Ludwika Geyera, rozbudowana następnie w latach 1838-48. Był to trzypiętrowy gmach długości 200 m murowany o stropach podpartych słupami drewnianymi.

Najstarsze łódzkie budynki fabryczne cechowała architektura wzorowana na budownictwie mieszkaniowym, były otynkowane, a na frontowych elewacjach miały klasycystyczne ozdoby. Były obiektami wolnostojącymi, usytuowanymi w otwartej przestrzeni, często w otoczeniu zieleni.

Celem usprawnienia akcji budowlanej w 1823 roku miasto wystawiło cegielnię. Ponadto w latach 1827-28 wybudowało w Nowym Mieście klasycystyczny ratusz (wg projektu Bonifacego Witkowskiego) i kościół ewangelicki (obecnie kościół katolicki) oraz ewangelicką szkołę elementarną. Wraz z rozwojem gospodarczym miasta powstaje zapotrzebowanie na budownictwo komunalne i socjalne, powstają jatki rzeźniczo-piekarskie, sklepy, szpitale, apteki, zajazdy, sytuowane głównie wzdłuż traktu piotrkowskiego (później – w 1851 roku były 262 sklepy i składy, a w 1887 już 621) [14, 15].

Wraz z rozbudową obu osad przemysłowych następowało „przybliżanie się” ich (obszarowo) do dawnej osady rolniczej, w której w tym czasie zaczęli się licznie osiedlać Żydzi – oraz scalanie w jeden organizm. W 1825 roku obszar miasta wynosił 2205 ha [15].

W 1830 roku Łódź liczyła około 5000 mieszkańców, posiadała 434 domy, z czego 108 było usytuowanych wzdłuż traktu piotrkowskiego, który zabudowany jednakowymi domami przybrał wygląd uporządkowanej całości. Ogólny nadzór nad rozbudową należał do burmistrza i budowniczego (architekta miasta). W tym czasie burmistrz Czarkowski wraz z budowniczym Durringiem oznaczyli ulice tablicami z nazwami i pojawiła się nazwa: ulica Piotrkowska [11, 12]. W następnych latach decydujący wpływ na ewolucję architektury Łodzi, zmierzającej w kierunku wielkomijskim, mieli architekci: Ludwik Bethier, Karol Mertsching, Stanisław Baliński, Henryk Marconi, Jan Bujankowski [10, 11, 12].

Rok 1830 był ostatnim rokiem autonomii Królestwa Polskiego, od 1841 roku Łódź stała się miastem guberalnym, choć nigdy nie stała się siedzibą władz guberalnych [13, 15].

Lata 1839-41 były pomyślne dla rozwoju miasta. W 1840 roku przyłączono do Łodzi tzw. Nową Dzielnicę (Widzew). Ludność miasta wzrosła wówczas do 20000 mieszkańców, a Łódź stała się najpoważniejszym w Polsce ośrodkiem przemysłu włókienniczego. Był on oparty głównie na przerobie bawełny, gdyż inne rodzaje produkcji upadły z powodu dekonunktury gospodarczej w Królestwie Polskim po upadku powstania listopadowego. Zmienił się też charakter produkcji – z rękodziela na produkcję masową (za sprawą rewolucji przemysłowej w świecie), co wymagało znacznej ilości rąk do pracy. Po zniesieniu pańszczyzny w 1863 roku z okolicznych wiosek do miasta ciągnęły rzesze ludzi w poszukiwaniu pracy, których można było zatrudnić w powstających manufakturach. Dla związania ludzi z określonym producentem zaczęto budować osiedla fabryczne, funkcjonujące jako samodzielne ekonomicznie jednostki gospodarcze, łącznie ze sklepami, strażą pożarną, a czasem też szkołą.

W latach 1865-69 zrealizowano pierwsze osiedle mieszkaniowe, sprzężone urbanistycznie z fabryką, na podstawie koncepcji Karola Scheiblera, wzorowanej na osiedlach przyfabrycznych budowanych w Anglii i w Niemczech. Zostało ono zlokalizowane przy Wodnym Rynku (obecnie Plac

Zwycięstwa). Składało się z 6 szeregowych budynków: 5 piętrowych i 1 partelowego, wykonanych z czerwonej cegły, nieotynkowanych z zewnątrz. Mieszkania stanowiły pojedyncze izby, położone wzdłuż łączących je korytarzy, łącznie było 156 mieszkań. Wodę czerpano ze studni na podwórzu, tam też znajdowały się elementarne urządzenia higieniczne, oświetlenie stanowiły lampy naftowe [10, 15]. Osiedla tego typu zaczęły szybko powstawać w innych rejonach miasta, np. przy zakładach Izraela Poznańskiego na ulicy Ogrodowej. Tworzą one strukturę urbanistyczną charakterystyczną dla Łodzi [8, 10, 12, 15].

W 1864 roku ludność Łodzi wynosiła 38100 mieszkańców, w tym 14775 (38,7%) stanowili katolicy, 15810 (41,5%) ewangelicy, 7480 (19,6%) izraelici, 64 osoby (0,2%) było innych wyznań; Łódź stała się miastem wielowyznaniowym i wielonarodowościowym.

W 1867 roku nastąpił podział Królestwa Polskiego na 10 guberni (dotychczas było 5) i Łódź znalazła się w Guberni Piotrkowskiej (poprzednio Łódź była w Województwie Mazowieckim, od 1837 roku po zmianie granic i nazw – w guberni mazowieckiej, a od 1845 roku – w guberni warszawskiej) [14].

5. BUDOWNICTWO OKRESU DYNAMICZNEGO ROZWOJU MIASTA

W latach 1870-1914 rozwija się architektura Łodzi przemysłowej. Typową jednostką przestrzenną staje się zespół fabryczno-mieszkalny, składający się z budynków fabrycznych i rezydencji przemysłowców oraz osiedli robotniczych, usytuowanych w pobliżu fabryk.

W latach 1870-92 nastąpił gwałtowny rozwój przemysłowy Łodzi, co spowodowało, że powstało wiele okazałych siedzib przemysłowców oraz gmachów publicznych. Ulica Piotrkowska została zabudowana domami handlowymi, kamienicami, willami finansistów, pałacami przemysłowców. Początkowo siedziby przemysłowców były wzorowane na dawnych polskich dworach, jak np. dworek przy ul. Piotrkowskiej (obecnie 286), ale wkrótce przemysłowcy zaczęli wznosić wspaniałe rezydencje, których wielkość zależała od stanu posiadania właścicieli i często dorównywała rozmiarami dawnym rezydencjom magnackim.

Z czasem ulica Piotrkowska przybrała specyficzny wygląd na skutek mieszania się stylów architektonicznych, naśladujących różne epoki historyczne i geograficzne, co zakłóciło jej pierwotny, uporządkowany charakter – bowiem właściciele działek – począwszy od 1870 roku, po likwidacji dzierżawy wieczystej drogą wykupu, narzucają własne upodobania wznoszonym obiektom [10, 11, 12].

Przez wiele lat Łódź nie miała aktualnego urzędowego planu ulic, dopiero w 1884 roku magistrat przewidział fundusze na wykonanie planu miasta

(prawdopodobnie w 1859 roku był przygotowany przez inżyniera okręgu łęczyckiego Brockiego, tzw. drugi plan Łodzi), w 1872 roku architektem miejskim został mianowany Hilary Majewski [12].

W ostatnim ćwierćwieczu XIX wieku tworzyli w Łodzi tacy architekci, jak: Hilary Majewski, Franciszek Chełmiński, Adolf Zeligson, Otto Gehlig, Piotr Brukalski, Dawid Lande, August Furbjehn, Ignacy Stebelski, a także architekci warszawscy i zagraniczni [7, 9, 10, 12, 15]. Początkowo w architekturze nawiązywano do stylu klasycystycznego (np. kamienica przy ul. Piotrkowskiej 11) i neobarokowego (np. kamienice przy ul. Piotrkowskiej 31, 39), lecz z czasem dominujące stały się tendencje secesyjne z elementami neobaroku (sztukaterie, polichromie, złocenia, kolumny, a także kraty i balustrady z kutego żelaza) oraz modernistyczne (dążenie do harmonii brył i monumentalności). Ze znanych obiektów secesyjnych wyróżniają się kamienice przy: obecnej Kościuszki 93, Tuwima 2, Piotrkowskiej 29, 43, 100a, 128, 159, Narutowicza 44, Sienkiewicza 6, 44, Gdańskiej 89, do modernistycznych należą np., budynki banków przy ul. Kościuszki [7, 9, 10, 11, 12].

Ciekawe rozwiązania inżynierskie w połączeniu ze sztuką użytkową pojawiły się w realizacji fabryk włókienniczych.

W budownictwie przemysłowym wytworzył się „styl fabryczny” z inspiracjami średniowiecznej architektury obronnej, form renesansowych, innowacją stało się wprowadzenie do konstrukcji żelbetu i stali, zgodnie z tendencjami światowymi. Ciekawym przykładem połączenia myśli inżynierskiej i artystycznej jest budynek turbin (elektrowni zakładowej), wzniesiony na terenie zakładów włókienniczych Karola Scheiblera przy ul. Tymienieckiego 3/7. Zbudowany przy wykorzystaniu żelbetu (oprócz tradycyjnej cegły), posiada w wykończeniu wiele elementów artystycznych, jak secesyjne kształty okien i zdobienia; jako elementy dekoracyjne występują: szkło witrażowe i balustrady z kutego żelaza, okładziny z ceramiki, terakoty, marmuru. Obiekt ten jest przykładem tzw. nurtu inżynierskiego w sztuce Łodzi [12, 14].

W 1872 roku powstała nowoczesna tkalnia, a następnie przędzalnia, bielnik, apretura wraz z monumentalną bramą wejściową do zakładu, należące do Izraela Poznańskiego wraz z imponującym obiektem pałacowym. Obok powstało osiedle rodzinne na ul. Ogrodowej [8, 12, 14].

W 1879 roku powstały zakłady Heinza i Kunitza, nazwane później Widzewską Manufakturą. W 1888 roku fabrykanci łódzcy, z Kunitzerem na czele, zaczęli starania o przemianowanie Łodzi na miasto guberalne. Fabrykant Mayer utworzył prywatną ulicę tzw. pasaż Meyera, na której wzniesiono szereg okazałych domów i willi, licząc, że będą na niej mieścić się siedziby przyszłych władz guberalnych. Plany te nie ziściły się i w 1906 roku Meyer przekazał pasaż miastu.

W 1896 roku Franciszek Chełmiński wybudował dla Grohmana tkalnię szedową, a mur zewnętrzny ozdobił motywami architektury obronnej, szczególnie interesująca jest brama od ulicy Targowej, przypominająca wejście

do średniowiecznej fortecy, potężne kolumny, tzw. „beczki Grohmanowskie” [12, 14, 15].

W latach 1879-80 w okręgu łódzkim wytwarzano 62,3% wartości produkcji włókienniczej całego Królestwa Polskiego, przemysł ten wkroczył już w fazę produkcji wielkokapitalistycznej.

W 1866 roku została uruchomiona komunikacja kolejowa na trasie Łódź – Koluszki z wybudowanego w 1868 roku dworca kolejowego Łódź Fabryczna (wg projektu Adolfa Schimmelpfenniga), natomiast w 1903 roku wzniesiono dworzec Łódź Kaliska (wg projektu Czesława Domaniewskiego).

Około 1872 roku został wybudowany na ulicy Piotrkowskiej dwupiętrowy budynek murowany, który po przebudowie wg projektu Hilarego Majewskiego został przeznaczony na hotel, a po ponownej przebudowie w 1904 roku stał się hotelem luksusowym (Grand Hotel). W 1900 roku w Łodzi było 18 hoteli o różnym standardzie, z czego 3 zaliczano do pierwszorzędnych.

Obok obiektów mieszkalnych i przemysłowych w mieście powstają również obiekty sakralne: kościół katolicki pod wezwaniem Świętego Krzyża, zaprojektowany przez Franciszka Tournella w 1860 roku, a także zaprojektowana przez Hilarego Majewskiego cerkiew pod wezwaniem Aleksandra Newskiego (1880-84), synagoga przy ul. Zielonej (1882-87) zaprojektowana przez architekta Adolfa Wolffa, kościół ewangelicki pod wezwaniem św. Jana (1880-85) autorstwa Ludwika Schreiberera, kościół katolicki pod wezwaniem św. Stanisława Kostki wg projektu Emila Zillmanna w 1898 roku, kościół ewangelicki pod wezwaniem św. Mateusza (1909-28), zaprojektowany w 1905 roku przez Johanna Wende, poprawionego przez Franza Schweikerta w 1909 roku (oddany do użytku w 1928 roku).

W 1887 roku w Łodzi było około 120000 mieszkańców w 1897 roku – 311000, a w 1913 roku – już 506000. Każdego roku przybywały do miasta setki tysięcy ludzi szukających pracy. Wzrostowi gospodarczemu miasta nie towarzyszył jednak rozwój przestrzenny. Jego terytorium w latach 1840-1915 pozostawało bez zmian.

Na przełomie XIX i XX wieku w Łodzi zbudowano około 220 piętrowych domów mieszkalnych. Kamienice budowano szybko, tanio i na ogół niedbale, co z czasem niekorzystnie odbiło się na ich trwałości. Domy były wąskie, gdyż ceny gruntów rosły spekulacyjnie. Wobec trudności mieszkaniowych w samej Łodzi ludność napływowa osiedlała się w okolicznych wsiach, rozbudowywanych chaotycznie i niedbale. Budowano tanie, drewniane domki o poziomie wyposażenia gorszym od tych, które wznoszono w pierwszych latach urbanizacji miasta. Przetrwały one często do lat 70. XX wieku.

Okres prosperity i gwałtownego, niepokonanego rozwoju Łodzi zakończył się w 1914 roku z chwilą wybuchu pierwszej wojny światowej.

6. PRZEMYSŁOWA ŁÓDŹ W XX WIEKU

Wojna przerwała ciągłość rozwoju gospodarczego miasta. W październiku i listopadzie wokół Łodzi toczyła się jedna z najkrwawszych bitew pierwszej wojny światowej. Miasto było bombardowane i kilkakrotnie przechodziło z rąk rosyjskich (dotychczasowych okupantów) w ręce niemieckie. W grudniu Niemcy wkroczyli do miasta. W czasie wojny Łódź straciła około 43% mieszkańców i poniosła ogromne straty gospodarcze, spowodowane rabunkiem wojsk niemieckich [9, 10, 14, 15].

Pierwsze lata po uzyskaniu niepodległości to trudny okres w życiu całego kraju, konieczność scalania w jeden organizm trzech dzielnic rozbiorowych, organizowania od podstaw administracji państwowej i odbudowy gospodarki, zniszczonej wojną.

Po wojnie gospodarka miasta usiłowała usunąć zniszczenia i zmodernizować przemysł. Do miasta przyłączono nowe przedmieścia Łodzi i obszar miasta liczył 5875 ha. Zaczęto ponownie rozbudowywać miasto zgodnie z opracowanym planem urbanistycznym. Poczyniono duże nakłady inwestycyjne w przemyśle, budownictwie mieszkaniowym, oświacie i kulturze. W latach 1923-39 wybudowano ponad 34000 izb mieszkalnych. Powstały też pierwsze osiedla spółdzielcze na Stokach i Marysinie, osiedla urzędnicze na Julianowie i przy ul. Tkackiej. Na Polesiu Konstantynowskim samorząd miejski wybudował osiedle im. Montwiłła-Mireckiego liczące 2700 izb. Ponadto poza zwartymi osiedlami powstało ponad 50000 w budynkach wznoszonych w całym mieście, tak, że w latach trzydziestych XX wieku na izbę przypadały 2,5 osoby [10].

Na okres międzywojenny przypadają realizacje projektów wielu obiektów użyteczności publicznej w stylu klasycyzmu akademickiego, jak np. budynku szpitala przy ul. Kopcińskiego, szkół, np. przy ul. Staszica 1, Drewnowskiej 8 [10, 14, 15].

W dziedzinie urządzeń komunalnych w mieście podjęto budowę sieci wodociągowej i kanalizacyjnej, instalowano też oświetlenie ulic.

W 1939 roku wojna światowa ponownie przerwała dalszy rozwój miasta. W czasie wojny Łódź została przyłączona do III Rzeszy Niemieckiej jako Kraj Warty. W czasie tej wojny Łódź nie poniosła znacznych strat materialnych, natomiast w sposób istotny zmieniła strukturę ludności. W czasie wojny nastąpiła eksterminacja Żydów, którzy przed wojną stanowili blisko 30% społeczeństwa łódzkiego, a z chwilą zakończenia działań wojennych z miasta wyjechała znaczna część niezasymilowanych Niemców. Natomiast po wojnie do Łodzi napłynęło wiele tysięcy ludzi przesiedlonych z dawnych kresów wschodnich, ze zburzonej Warszawy, ale głównie z okolicznych miejscowości [9, 10, 14, 15].

Ponownie rozwinął się przemysł oraz handel na dużą skalę. Powołanie do życia 6 wyższych uczelni sprawiło, że Łódź stała się miastem akademickim [1, 3, 5, 6]. Po wojnie nastąpił też dynamiczny rozwój urbanistyczny miasta,

zwłaszcza w latach siedemdziesiątych. Do miasta przyłączono wiele podlódzkich miejscowości, powstały nowe dzielnice mieszkaniowe na miejscu dawnych ubogich przedmieść, jak np. Bałuty i Chojny, a także nowe fabryki, obiekty użyteczności publicznej. Ta faza życia miasta trwała do końca lat osiemdziesiątych XX wieku. Wraz ze zmianą ustroju polityczno-gospodarczego w 1989 roku przemysł włókienniczy, będący dotychczas motorem rozwoju miasta, w zasadzie przestał istnieć.

7. STAN OBECNY I PRZYSZŁOŚĆ ZABYTKÓW PRZEMYSŁOWEJ ŁODZI

Po drugiej wojnie światowej łódzkie fabryki, pałace, kamienice, zostały znacjonalizowane, a nowi użytkownicy, najczęściej różnego typu instytucje państwowe i komunalne – nie zawsze należycie dbali o powierzony im majątek. Wiele interesujących architektonicznie budynków mieszkalnych zostało zaniedbanych, a w latach dziewięćdziesiątych, wraz z upadkiem przemysłu włókienniczego, zaczęła się degradacja obiektów fabrycznych, postępująca nadal w szybkim tempie. Znaczna ilość dawnych gigantów przemysłowych popada w ruinę, czasem niektóre z nich są adaptowane lub część z nich jest wykorzystywana w bieżącej działalności gospodarczej, jak np. te, które znajdują się na obszarze Łódzkiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej. Jak dotychczas – jedynie dawna fabryka Izraela Poznańskiego miała szansę na nowe życie w całości, choć w zmodyfikowanej postaci. Przy ul. Ogrodowej zrealizowano zamierzenie inwestycyjne pod nazwą Manufaktura. W skład kompleksu fabrycznego wchodzi 12 hal, zdewastowane budynki zostały odnawiane łącznie z precyzyjnie odtwarzanymi detalami architektonicznymi, część obiektów została wzniesiona na nowo. Na obszarze 27 ha powstało 200 butików, 24 sklepy, supermarket, przeprowadzono także remont ul. Ogrodowej i budowę ul. Karskiego, w planach jest także modernizacja parku Staromiejskiego [8]. Obecnie trwa realizacja pomysłu zagospodarowania obiektów pofabrycznych Karola Scheiblera przy ul. Tymienieckiego. Powstają tam tzw. lofty, tj. wielokondygnacyjne pomieszczenia mieszkalne i usługowe wkomponowane w mury starej fabryki. Jest prowadzona akcja promocyjna zachęcająca prywatnych inwestorów do zakupu przyszłych pomieszczeń. Ostatnio w jednym z budynków pofabrycznych Karola Scheiblera na Księżym Młynie – po jego zmodernizowaniu, został otwarty biurowiec klasy A, tj. w najwyższym standardzie [2].

Pomieszczenia fabryczne dawnych zakładów „Lodex” (wcześniej Fryderyka Roberta Schweikerta) po modernizacji i adaptacji są wykorzystywane przez Politechnikę Łódzką jako tzw. „budynek trzech wydziałów” oraz biblioteka, a wcześniej – po zakończeniu wojny w 1945 roku w budynkach pofabrycznych Szai Rozenblatta rozpoczęła swą działalność Politechnika Łódzka [1, 3, 6].

W okresie powojennym wiele z dawnych siedzib przemysłowców znalazło swoich nowych opiekunów. I tak: w pałacu Karola Scheiblera przy ul. Piotrkowskiej 266-268 mieści się Politechnika Łódzka, Politechnika jest także użytkownikiem tzw. willi Richtera przy ul. Skorupki 6-8 i 8-10, dawna willa Kindermana przy ul. Wólczańskiej 31-33 jest użytkowana przez Miejską Galerię Sztuki, w willi Herbsta przy ul. Przędzalnianej zorganizowano muzeum wnętrz (siedziba oddziału Muzeum Sztuki w Łodzi), Muzeum Historii Miasta mieści się w pałacu Izraela Poznańskiego przy ul. Ogrodowej, natomiast w pałacu Maurycego Poznańskiego przy ul. Więckowskiego 36 – Muzeum Sztuki, w pałacu Karola Poznańskiego przy ul. Gdańskiej 32 – Szkoła Muzyczna, w pałacu Karola Scheiblera przy Placu Zwycięstwa – Muzeum Kinematografii, w „białej fabryce” Ludwika Geyera – Centralne Muzeum Włókiennictwa, w willi Oskara Kohna przy ul. Targowej – Państwowa Wyższa Szkoła Filmowa, Telewizyjna i Teatralna. Te obiekty są w dobrym stanie technicznym, często starannie odrestaurowane i przywrócone do dawnej świetności.

Od kilkunastu lat trwa odnawianie secesyjnych kamienic na ul. Piotrkowskiej. Rocznie remontuje się 3-5 obiektów, najczęściej tylko elewacje frontowe. Wiele budynków, ze względu na bezpieczeństwo użytkowników, traci balkony i ozdobne wieżyczki, odpadają także gipsowe ornamenty. Zniszczenia dawnych atrakcyjnych kamienic wynikają z upływu czasu (potęgowanego niską jakością robót podczas ich wznoszenia), a także braku systematycznych napraw i remontów w okresie powojennym, w części z braku dostatecznych środków finansowych. Jednakże wydaje się, że poważnym powodem takiego stanu było niedocenianie wartości artystycznej tych obiektów, co powodowało, że pozostawiono je bez stosownej konserwacji. Byli ludzie, którzy starali się ocalić od zapomnienia piękno łódzkiej architektury i robią to nadal np. powstają nowe przewodniki oraz materiały promocyjne, przedstawiające interesujące fragmenty miasta [7, 9, 10, 14, 15]. Jest to działalność szczególnie potrzebna, gdyż wiele interesujących obiektów ginie bezpowrotnie jak np. dawne drewniane domy tkaczy w Śródmieściu wskutek niszczącego działania czasu albo z powodu przebudowy urbanistycznej miasta.

Łódź nie posiada cennych, wiekowych zabytków, ale to, co tworzyło Łódź przemysłową ma często charakter niespotykany w Europie, można więc określić je mianem zabytków kultury materialnej i powinno się chronić [4]. Brak odpowiednich środków finansowych – to obecnie najpoważniejszy problem w utrzymaniu przy życiu obiektów starej, przemysłowej Łodzi. W chwili obecnej podejmowane są prace nad stworzeniem Sieci Miast Dziedzictwa Europejskiego, do której mogłyby należeć ośrodki mające cenne dobra kultury. Celem tej organizacji byłoby nawiązanie współpracy między różnymi miastami europejskimi, m.in. w dziedzinie wymiany doświadczeń dotyczących ochrony czy rewaloryzacji wartościowych dóbr kultury materialnej, jako dziedzictwa pokoleń [13, 16]. Ponadto na zlecenie Urzędu Miasta prowadzone są prace

mające na celu opracowanie programu rewitalizacji centralnych obszarów Łodzi. Może w efekcie powstanie spójny plan wykorzystania dawnych zasobów przemysłowej Łodzi, gdyż dotychczas często odbywało się to w sposób chaotyczny i przypadkowy. Następnym, trudnym zadaniem będzie znalezienie funduszy na realizację planu.

W ostatnich latach w mieście powstały nowe zakłady pracy, tworzą się nowe gałęzie przemysłu, stawia się też na rozwój turystyki. Można powiedzieć, że miasto podnosi się z zastoju, co oczywiście cieszy. Niestety, znów krajowi grozi recesja gospodarcza, co niewątpliwie odbije się też na tempie przekształceń gospodarczych w Łodzi. Jak ten okres przetrwają „łódzkie zabytki”?

LITERATURA

- [1] **Baranowski K. z zespołem:** Geneza Politechniki Łódzkiej. Zeszyty Historyczne PŁ, Zeszyt nr 6/2007.
- [2] **Blewaska J., Hac A.:** Pierwszy łódzki biurowiec dla wymagających. Gazeta Wyborcza z 27 stycznia 2009 r.
- [3] **Czochański M., Kowalski G.:** Tereny kampusów PŁ na archiwalnych materiałach kartograficznych. Zeszyty Naukowe P.Ł. Budownictwo nr 58/2008.
- [4] **Kalinowska H.:** Zabytki kultury materialnej w aspekcie ich prawnej ochrony. Zeszyt Naukowy nr 8/2007 Wydawnictwa Katedry Fizyki Budowli, Wydział BAIiS.
- [5] **Kalinowska H., Kalinowski P.:** O powstawaniu i rekonstrukcji budynków przemysłowej Łodzi. Wydawnictwo Uczelniane Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego w Bydgoszczy, 2007.
- [6] **Kalinowska H., Kalinowski P.:** Budownictwo i zabytki przemysłowej Łodzi na tle historii miasta. Zeszyt Naukowy nr 9/2008. Wydawnictwo Katedry Fizyki Budowli, Wydział BAIiS.
- [7] **Kondek W.:** Łódzkie pałace, Wydawnictwo Łódzkie 1997.
- [8] Materiały informacyjne Manufaktury Łódzkiej firmy Apsys Polska, 2003.
- [9] **Olszewski B.:** Łódź moje miasto. Przewodnik po dawnej Łodzi. Wydawnictwo Literatura, Łódź 1995.
- [10] **Praca zbiorowa pod kierunkiem T. Olszewskiego:** Vademecum Turystyczne, województwo miejskie łódzkie, Naczelna Redakcja Wydawnictw Pozaprasowych, Łódź 1980.
- [11] **Rynkowska A.:** Ulica Piotrkowska, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1970.
- [12] **Szram A.:** Architektura Łodzi przemysłowej, Krajowa Agencja Wydawnicza, Oddział w Łodzi, 1975.
- [13] **Tomaszewski A.:** Unia Europejska i Polska. Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki nr 1-2/2002.
- [14] **Urbaniak A.:** Śladami starej Łodzi, Wydawnictwo 86 Press, Łódź 1994.
- [15] **Wojalski M.Z.:** Kieszonkowa kronika dziejów Łodzi, ISBN 2003.
- [16] **Włostowska R.:** O rewitalizacji miast, Kwartalnik Łódzki 3/2004.

HISTORY OF BUILDINGS IN ŁÓDŹ

Summary

In the a process of creation buildings typical for industrial Łódź is presented. Also trials of reusing existing buildings after industrial changes are described.